

רוחניות ומטא־הלכה בכריכות תכלת בציצית

יעקב נגן

לאחר הפסקה כפויה בת יותר מאלף שנה, התחדשה בזמננו מצוות הטלת תכלת בציצית, בזכות שורה של מחקריים תורניים שגילו כי חילזון התכלת הוא הארגמון קהה הקוצים. אולם מכיוון שבמהלך תקופה ארוכה לא נשמרה מסורת חיה של הטלת תכלת בציצית, רבים מדיני התכלת מצויים במחלוקת. אחת השאלות המרכזיות היא כמה מן החוטים צריכים להיות תכלת וכמה מהם לבנים. כידוע, על כל כנף קושרים ארבעה חוטים כפולים – כלומר שמונה בסך הכול. לדעת הרמב"ם, רק חצי פתיל־כפול צריך להיות צבוע בתכלת (כלומר אחד מתוך שמונה); לעומתו פסק הראב"ד כי צובעים פתיל־כפול שלם, ואילו רש"י ותוספות הסבירו כי שני פתילים כפולים צריכים להיות תכלת (כלומר מחצית הפתילים).

הכותב הוא ר"מ
בישיבת ההסדר
בעתניאל.

במאמר זה¹ לא אעסוק במספר פתילי התכלת, אלא באופן שבו יש לכרוך אותם על הגדיל. בעניין זה יש שיטות שונות בקרב הראשונים. כפי שנראה בהמשך, אחד הגורמים לריבוי הדעות ולקושי בעמידה על השיטה המקורית נובע במישרין ממקורות ההלכה, משום שהלכות הטלת התכלת בציצית מושתתות על שני מקורות הנראים סותרים זה את זה. להלן נראה כי כל אחד מהמקורות האלו מייצג תפיסה שונה מהותית בנוגע למשמעותם של צבעי התכלת והלבן. מתוך עיון בסתירה הזו אציע דרך להטלת התכלת באופן שיתחשב ברכיבים הטקסטואליים והרעיוניים שבשני המקורות. היכולת ליצור שיטה הלכתית המביאה לידי ביטוי את שני המקורות הסותרים מדגימה את דרכה של הגמרא – קבלה של תפיסות שונות לא מתוך פשרה או ויתור אלא באמצעות

1 תודתי לידידי שמעון פוגל שהשקיע רבות בעריכת המאמר.

הכלה שלהן במערכת עקיבה אחת. כך אנו מבטאים באמירה ש"אלו ואלו דברים אלוהים חיים" את העובדה שבכל אחת מהתפיסות יש צד אמת, שראוי לא רק לכבוד אלא גם למימוש, ולו חלקי.

הרקיע כחול, האוויר לבן

בכל כנף של הציצית יש ארבעה חוטים שבאמצעות קיפול נכפלים לשמונה. על כנף הבגד יש גדיל שנוצר על ידי כריכה של חלק מהפתילים (אחד או שניים מתוך השמונה, כפי שנראה בהמשך) מסביב לשאר. השאלה העיקרית היא: באיזה אופן יש לכרוך את הפתילים? הגמרא (מנחות לט ע"א) קובעת שהכריכות נעשות בצורת חוליות, וכל חוליה מורכבת משלושה ליפופים של החוט הכורך סביב חבריו. מיד לאחר מכן מביאה הגמרא ברייתא:

הפוחת לא יפחות משבע, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה,

הפוחת לא יפחות משבע - כנגד שבעה רקיעים,

המוסיף לא יוסיף על שלש עשרה - כנגד שבעה רקיעין וששה אורין שביניהם.

רוב הראשונים הבינו שנושא הברייתא הוא מספר החוליות, ולא מספר הכריכות שבכל חוליה. כלומר, על פי הברייתא הגדיל מורכב מלא פחות משבע חוליות ולא יותר משלוש-עשרה חוליות, כל אחת בת שלוש כריכות.² כמו כן רוב הראשונים סוברים שהחוליות עשויות תכלת ולבן לסירוגין ולא רק תכלת, ובעניין זה נאריך בהמשך. הברייתא מנמקת את המספר שבע, מספר החוליות המינימלי, בכך שהן מכוונות כנגד שבעה רקיעים.

הראשונים מסבירים את הקשר בין מספר החוליות למספר הרקיעים באמצעות דברי הגמרא "תכלת דומה לים וים דומה לרקיע" (מנחות מג ע"ב). כפי שכותב רש"י: "ועל שם שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע מדמי סידורה לסידור הרקיעים כדי לזכרנו לטובה שאף צבעה כמו כן נזקק לציצית" (שם, ד"ה 'ששה אוריים'). הזכרנו כי על פי רוב השיטות יש גם חוליות לבן המיועדות לדמות את ששת האוירים שבין הרקיעים. כך מובנים דברי הגמרא בדבר שלוש-עשרה החוליות. כשם שהחוליות התכלת מכוונות כנגד הרקיע, חוליות הלבן שביניהן מכוונות כנגד האויר. ממילא, מציין הרא"ש, "דווקא כשיש תכלת אז יש לדקדק במניין חוליות, שהתכלת ניכר בחוליות ודומה לרקיע והלבן דומה לאוויר שבין רקיע לרקיע, אבל האידנא שאין לנו תכלת אין לדקדק במניין החוליות" (הלכות ציצית, סימן טו). זאת אומרת, החשיבות הסימבולית היא

2 זוהי דעת רש"י (שם, ד"ה 'לא יפחות'), תוספות (שם, ד"ה 'לא יפחות'), רא"ש (הלכות ציצית, סימן טו) ורמב"ם (הלכות ציצית, א, ז). לעומתם הראב"ד (בהגהות על הרמב"ם שם) הביין שמדובר במספר הכריכות שבכל חוליה. מלבד העובדה שזו דעת הרוב, ההבנה שהברייתא מדברת על חוליות נראית פשוטה יותר. אילו היו דברי הגמרא מוסבים על הכריכות, אזי יש סתירה בין הדין ש"לא יפחות משבע" ובין התיאור של חוליה כמורכבת משלוש כריכות. אי אפשר לתרץ ולומר שחוליה של שלוש כשרה בדיעבד, משום שהגמרא קובעת במפורש "ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשר" וברור שזוהו הדין בדיעבד. ממילא סביר הרבה יותר ש"לא פחות משבעה" מתייחס למספר החוליות בגדיל כולו ולא למספר הכריכות בחוליה.

שקובעת את מספר החוליות, עד כדי כך שכאשר אין תכלת ואין יכולת לייצג את הרקיעים והאווירים, אין משמעות למספר החוליות.

נראה כי יש להעדיף למעשה את שיטת הרא"ש על פני שיטת הרמב"ם (הלכות ציצית, א, ב), שבה כורכים את כל החוליות בפתיל התכלת.³ בשיטת הרא"ש, שבה כורכים לסירוגין חוליות בצבעים שונים, יש ייצוג סימבולי של הרקיעים והאוויר שביניהם, משום ששינוי הצבע מאפשר להבחין ביניהם. אמנם אפשר לכאורה לטעון שבשיטת הרמב"ם האווירים מיוצגים באמצעות הפתילים שהכריכה נעשית על גביהם, אולם אם הרקיעים מיוצגים באמצעות כריכות התכלת, מן הדין שהאווירים ייוצגו על ידי כריכות הפתיל הלבן.

היות שהברייתא מסבירה את שלוש־עשרה החוליות כמייצגות "שבעה רקיעים" ו"שישה אווירים", הרי לכאורה פשוט שהחלוקה היא שבע חוליות תכלת כנגד הרקיע ושש של לבן כנגד האוויר. אם כן, מפתיע שהרא"ש ותוספות סבורים שהחוליה הראשונה והאחרונה חייבות להיכרך דווקא בלבן. כך יוצא שמי שעושה שלוש־עשרה חוליות מגיע לתוצאה שבה שבע החוליות, שהן כנגד הרקיע, הן הלבנות, ואילו שש החוליות, שהן כנגד האוויר, עשויות פתיל תכלת.

החריגה החריפה הזו ממשמעותה המקורית של הברייתא נובעת מהעובדה שתוספות והרא"ש פסקו גם כברייתא נוספת המופיעה בהמשך אותה סוגיה:

כשהוא מתחיל מתחיל בלבן, הכנף מין כנף; וכשהוא מסיים בלבן, מעלין בקודש ולא מורדין.

לכאורה, מכל זווית שבה נבחן את העניין, המסקנה הפשוטה היא שאין אפשרות לכרוך שלוש־עשרה חוליות ולקיים את שתי הברייתות במשמעותן המלאה. כלומר, כדי לקיים את הברייתא השנייה, שעל פיה החוליה הפותחת והחוליה המסיימת הן בלבן, חייבים לחרוג מן הרעיון של הברייתא הראשונה, שלפיו שלוש־עשרה החוליות מתחלקות לשבע חוליות תכלת ושש חוליות לבן. ממילא, מסקנתם של תוספות ושל הרא"ש נראית מוכרחת.

ואולם, אף שלכאורה אין אפשרות ליישב את שתי הברייתות, יש דרך אחרת לפתור את המתח ביניהן. ראינו קודם כי לדעת הרמב"ם כל החוליות צריכות להיות תכלת. כיוון שכך הוא אינו יכול להסביר את הברייתא המחייבת להתחיל בלבן כמתייחסת לחוליות. לכן הרמב"ם מסביר את דברי הברייתא כמתייחסים לא לחוליה אלא רק לכריכה בודדת של פתיל לבן בתחילת החוליה הראשונה ובסוף החוליה האחרונה (הלכות ציצית, א, ז).

לכן, בעקבות דרכו של הרמב"ם בהבנת הברייתא, נראה לי כי למעשה יש דרך ליישב את שני המקורות ולהכיל את העקרונות של שתי הברייתות. הצעתי היא לנקוט את שיטת הרא"ש שהחוליות הן תכלת ולבן לסירוגין (כפשט הברייתא הראשונה). אולם בניגוד לשיטתו – שבע חוליות יהיו תכלת ושש לבן, כדי לייצג את הרקיעים

3 כדאי להזכיר כי ביסוד שיטתו של הרמב"ם, שלפיה אין חוליות לבנות כלל, עומדת הבנתו העקרונית את אופיו של פתיל התכלת. כזכור לשיטתו יש רק חצי פתיל־כפול צבוע בתכלת, והוא משמש לכריכות כולן (הלכות ציצית, א, ב-ג), משום שהוא מבין כי "פתיל תכלת" פירושו שחוט התכלת הוא אשר פותל (מקיף) את הגדיל כולו. כיוון שכך אין צורך לצבוע יותר מאשר חצי פתיל משום שכל הכריכות נעשות על ידו, וכאשר צובעים פתיל שלם הוא אינו רק הפותל אלא חלק מגוף הגדיל.

והאווירים כראוי. את עקרון ההתחלה בלבן אפשר לקיים כשיטת הרמב"ם - כלומר בכריכה בודדת של לבן בתוך חוליות התכלת שבהתחלה ובסוף.

בין קדושת התכלת לקדושת הלבן

ההצעה המעשית שהובאה כאן אינה רק פשרה טכנית המיועדת ליישב בין שתי הברייתות. צורת הקשירה הזו מבטאת תפיסה מהותית של מצוות ציצית ואת היחסים בין התכלת ללבן, והתוצאה שלה עקיבה מבחינה הלכתית ורוחנית. כדי להבין את משמעותה של ההצעה ואת האופן שבו היא ממוזגת את התשתית הרוחנית של שתי הברייתות יש להתחיל מניתוח המקורות עצמם והמתח ביניהם. ההבדלים בין שתי הברייתות אינם רק תוצאה של מחלוקת הלכתית. זהו הבדל עקרוני הרבה יותר, משום ששני המקורות מציגים תפיסות שונות לחלוטין בנוגע למהותם של פתילי התכלת והלבן.

הברייתא הראשונה רואה בתכלת את עיקר מצוות ציצית. התכלת היא המכוונת כנגד הרקיעים ואילו הלבן הוא רק כעין האוויר המתווך ביניהם. מקור תפיסה זו מצוי בדברי רבי מאיר בהמשך אותה הסוגיה, דברים שכבר הוזכרו לעיל:

תניא היה רבי מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד, שנאמר: "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר" (שמות כד, י), וכתוב: "כמראה אבן ספיר דמות כסא" (יחזקאל א, כו).

כלומר, הרעיון שהתכלת מכוונת כנגד הרקיע, רעיון שמבטאת הברייתא, הוא חלק מהבנה רחבה יותר שלפיה התכלת לא רק מייצגת את הרקיעים אלא גם את כיסא הכבוד עצמו. כאמור, גם מהברייתא הקודמת נראה ששבע החוליות שכנגד הרקיעים הן חוליות התכלת. אבל לעומת הברייתא, שעל פיה היה אפשר להציע, תאורתית, שהאווירים חשובים לא פחות מן הרקיעים, מדברי רבי מאיר ברור לחלוטין כי דימוי התכלת לים ולרקיע פירושו דימוי לכיסא ה' - ומכאן ברור כי התכלת עדיפה מן הלבן. לא זו אף זו - בהמשך דבריו מושל רבי מאיר משל על מנת להסביר את חשיבותה של מצוות התכלת ביחס לפתילים הלבנים. על פי דבריו, הפתילים הלבנים הם חותם פשוט, עשוי טייט, ואילו פתיל התכלת הוא כחותם עשוי זהב. אין ספק שיש כאן היררכיה ברורה, ועדיפותו של פתיל התכלת על פני הלבן ניכרת.

לעומת העדיפות שמקנים רבי מאיר והברייתא הראשונה לתכלת, הברייתא השנייה מדגישה את עדיפותם של החוטמים הצבועים בלבן. כאמור, על פי הברייתא מתחילים את הכריכות בחוליה לבנה (ולדעת הרמב"ם בכריכה לבנה) וכך גם מסיימים אותן. הנימוק לסיום כזה הוא ש"מעלין בקודש ואין מורידין". כלומר, מעשי מצוות צריכים להתקדם לעבר שיא, ולא לרדת ממנו.⁴ לכן הציצית צריכה להסתיים בחוליה לבנה

4 מלשון הרמב"ם נשמע כיוון אחר למשמעות של "מעלין בקודש ולא מורידין": "מפני שהתחיל בלבן מסיים בו שמעלין בקודש ולא מורידין, ולמה יתחיל בלבן כדי שיהא סמוך לכנף מינה" (הלכות ציצית, א, ז). נראה שהוא רוצה לומר שעצם העובדה שהתחילו בלבן גורמת לכך שיש לו קדושה יתרה, אבל לא מובנת לי הסיבה לכך.

דווקא, ולא באחת עשויה תכלת. ברור כי בעיני הברייתא הזו הפתילים הלבנים חשובים יותר, והכריכה בהם היא העדיפה יותר. נשאלת כאן השאלה: מדוע מייחסת הברייתא הזאת את העדיפות ללבן? כיצד הלבן מייצג את הקדושה? כדי לענות על שאלה זו נצטרך לפנות לכמה מקורות מחוץ לדברי הגמרא עצמה.

בספר דניאל מוצג חזונו של דניאל על האלוהים:

זֶה הָיְתָה עַד דַּי כְּרִטוֹן רָמְיוֹ וְעֵתִיק יוֹמִין יִתֵּב לְבוּשָׁה כְּתֹלֵג חָזָר וְשַׁעַר רֵאשָׁה כְּעֵמֶר נָקָא פְּרִסְיָה שְׂבִיבִין דִּי נֹר גְּלִגְלוּהִי נֹר דְּלֶק (ז, ט).

[תרגום: רואה הייתי עד אשר כסאות הוטלו, ועתיק ימים ישב, לבושו כשג לבן, ושער ראשו כצמר נקי, כסאו שביבי אש, גלגליו אש בוערת.]⁵

דניאל מתאר את הקדוש ברוך הוא כ"עתיק יומין" ששערו ובגדיו לבנים. מחזון זה נולדה התפיסה הזוהרית (בייחוד במהלך ה"אדרא רבה", נשא קכו ע"ב-קמה ע"א), כי ההופעה הגבוהה ביותר של האלוהות, זו המכונה "עתיקא קדישא", מאופיינת באמצעות הצבע הלבן. בניגוד לכך, ההופעות הנמוכות יותר של האלוהות מתוארות במגוון צבעים אחרים. אם כן, הלבן מייצג את הקדוש ברוך הוא, ודווקא באופן החשוב ביותר שבו הוא מנהיג ודן את העולם.⁶

חלוקה זו שעושה הזוהר בין הצבע הלבן כמאפיין את ההופעה הגבוהה יותר של הקדוש ברוך הוא ובין צבעים אחרים, שקשורים לביטויים נמוכים יותר, קשורה גם לחלוקה בסיסית יותר - בין תכלת ללבן, בין דין לרחמים. בזוהר הקדוש מוסבר שצבע התכלת מייצג את מידת הדין, ואילו הצבע הלבן של חוט הציצית מייצג את מידת הרחמים. מתוך ההקשר שם ניכר שהתכלת מבטאת את ההופעה הנמוכה יותר של האלוהות, ספירת המלכות, ואילו הלבן מבטא את ההופעה הגבוהה יותר, ספירת החסד, ובזה קדושת הלבן גדולה מהתכלת:

פקודא דא מצות ציצית כליל תכלת ולבן דינא ורחמי, בנורא אשא חוורא לא אכיל, תכלא אכיל ושצי... חוור מימינא תכלת משמאלא... (שלח קעה ע"א)

[תרגום: מצווה זו של ציצית כוללת תכלת ולבן, דין ורחמים, באש לבן שלא אוכל, תכלת אוכלת ומכלה... לבן מימין תכלת משמאל...]

הזוהר מסביר שהתכלת קשורה לגילוי מידת הדין באמצעות הקשר המילולי לשורשים "אכל" ו"כלה". למעשה, הצגת התכלת כדבר קשה, כדינים, מצויה כבר במדרש (ספרי במדבר קטו) הדורש את הקשר שבין "תכלת" ובין "כיליון".

משמעותם של צבעי לבן וצבעי תכלת מאירה גם על משמעותם של בגדי הכוהן הגדול ביום הכיפורים. במהלך עבודת היום הכוהן הגדול מחליף את בגדיו, ולפני כניסתו לקודש הקדשים הוא פושט מעליו את בגדי הזהב. לדעת התלמוד, הוא עושה

5 על פי שמואל הכהן ויהודה קיל בפירוש "דעת מקרא" לספר דניאל, ירושלים תשנ"ד.

6 הקישור בין חזונו של דניאל על אודות לובן הבגדים ובין פתילי הציצית אינו שרירותי. במקרה אחר (בזמן ובמקום שונים) השפיע חזונו של דניאל על הלכות ציצית. את הפסוק "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְּגָדֶיךָ לְבָנִים" (קהלת ט, ח) דורשת הגמרא: "אלו ציצית" (שבת קנג ע"א). על כך כותב הב"ח (אורח חיים, כה): "לפי שאמרו רבותינו ז"ל (ראש השנה יז ע"ב) על 'זיעבור ה' על פניו ויקרא' (שמות לד, ו) נתעטף הקב"ה בטליתו וכו' וכתוב 'ולבושיה כתלג חזיר' (דניאל ז, ט) מכאן שהטלית עם הציצית שמתעטף בו יאה לבן". כלומר, צבען של הטלית והציצית שמוטלת בה נקבע על פי צבע לבושו של הקדוש ברוך הוא בחזון דניאל.

זאת כדי שלא תהיה בבגדיו אסוציאציה לחטא העגל (ראש השנה כו ע"א). אולם הכוהן הגדול פושט לא רק את בגדי זהב, אלא גם את מעילו שהוא כולו תכלת, וגם את האבנט שמעורב בו תכלת. את המעשה הזה אפשר להסביר על בסיס התפיסה שקדושת הלבן גבוהה מזו של התכלת, ולכן בכניסה אל הקודש הכוהן הגדול עובר להיות כולו לבן. יתרה מזו, התפיסה של הזוהר שהתכלת מייצגת את הדין מעניקה משמעות מיוחדת לעזיבתם של בגדי התכלת לטובת בגדי הלבן, המייצגים את החסד. לא רק דרשות מילוליות יכולות ללמד על התכלת. נראה כי את התפיסה בדבר שני הפנים של מצוות ציצית, על דרך השלילה ועל דרך החיוב, אפשר למצוא כבר בפסוקי התורה:

וְהָיָה לְכֶם לְצִיצִית וְרֵאִיתֶם אֹתוֹ וְזִכַּרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרָי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אִתְּם זָנִים אַחֲרֵיהֶם. לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וְעִשִּׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְהֵייתֶם קְדָשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם (במדבר טו, לט-מ).

התביעה לזכור ולעשות את כל המצוות מופיעה כאן פעמיים. בפעם הראשונה הציווי הוא בצורת "סור מרע" – "ולא תתרו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם".⁷ בפעם השנייה מצווה התורה על הזיכרון ועשייה המצוות כחלק מיצירת מציאות חיובית: "והייתם קדשים לאלהיכם". על פי הזוהר נראה כי שני הממדים של המצווה מתבטאים בצבעי הפתילים – פתיל התכלת מבטא את הפן של ה"לא תתורו", את האזהרה, ואילו הלבן מבטא את הצו החיובי של "והייתם קדושים".

להכיר בין תכלת ללבן

המשנה בברכות (א, ב) קובעת את זמן קריאת שמע של בוקר על פי הזמן שבו יכול האדם להכיר בין תכלת ללבן. בבבלי מוסבר כי קריטריון זה אינו רק הגדרה טכנית של שעות הבוקר, אלא הוא מעיד על זיקה מהותית בין מצוות קריאת שמע למצוות ציצית: "וראיתם אותו וזכרתם" (במדבר טו, לט) ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בו, ואיזו זו? זו קרית שמע, דתנן "מאימתי קורין את שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן" (מנחות מג ע"ב).

הסבר דומה מופיע גם בירושלמי על המשנה בברכות. גם בזוהר (לעיל) מוסבר הקשר שבין זמן קריאת שמע ובין מצוות ציצית:

ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן" ובגין דא תקינו פרשת ציצית למקרי לה ביחודא ותרגום: ובגלל זה העמיד בעל המשנה "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן" ובגלל זה תיקנו פרשת ציצית לקרוא ביחוד (קריאת שמע, שהיא מצוות ייחוד ה').

7 רבים עמדו על כך שלשון "תתורו" רומזת להקשר הרחב יותר של הפרשה בתורה, חטא המרגלים שהלכו "לתור את הארץ".

האופן השונה שבו מוצג הקשר בין המצוות יכול ללמד אותנו רבות על ההבדל שבין הנגלה לנסתר. התלמודים מביאים אחרי הדיון על דברי המשנה בעניין ההכרה בין תכלת ללבן את דברי רבי מאיר על ייחודיותו של פתיל התכלת כמייצג את האלוהות ("תכלת דומה לים... דומה לכיסא הכבוד"). אם התכלת מייצגת את הקדוש ברוך הוא, ואם על מנת לקרוא קריאת שמע יש להבדיל בין פתיל התכלת לפתילי הלבן - יוצא מכאן שקבלת עול מלכות שמים מוגדרת על פי היכולת להבחין בין הממד האלוהי של המציאות (התכלת) ובין הממד הארצי, הטבעי (חוטי הלבן).

לעומת זאת, בזוהר שני הצבעים מייצגים את ה', אם כי בהיבטים שונים של הופעתו בעולם. לכן, התביעה להבחנה בין תכלת ללבן לשם קבלת עול מלכות שמים היא תביעה להבחנה ספציפית יותר. מצוות קריאת שמע היא ייחוד ה', ודווקא משום כך עליה להיעשות לאחר ההבחנה בין ההופעות השונות של האלוהות - בין גילויי הדין לגילויי הרחמים. כדי לאחד את הכול, יש להבדיל תחילה בין המשמעות הייחודית של כל הופעה - רק כך אפשר לאחד את הכול ולייחד את ה' באמת.

כלאיים בציצית?

נשוב אל הברייתות. ראינו כי יש בין הברייתות הבדלים מהותיים לא רק בהלכה הפסוקה אלא גם בעצם התפיסה של מהות התכלת. אף על פי כן הבבלי מקבל את שתי הגישות להלכה, וכפי שראינו לעיל, עיקרון זה הנחה גם את הראשונים בפסיקתם. אמנם אין זה נדיר שמנסים ליישב שיטות חולקות, אבל כאן מדובר בשתי גישות מנוגדות מבחינת סדר העדיפויות הרוחני וההלכתי. האם אין בגישה כזו מעין כלאיים, עירוב מין בשאינו מינו? הדברים אמורים אף יותר בנוגע להצעה שהוצעה כאן - לשלב את הברייתות באופן כזה שכל אחת מהן תפורש על פי שיטה אחרת בראשונים: הברייתא של שלוש־עשרה הכריכות על פי שיטת הרא"ש, והברייתא על ההתחלה בלבן על פי שיטת הרמב"ם.

ואולם העובדה שיש זוויות ראייה שונות - במקרה דנן בחינה שלפיה לבן חשוב יותר מתכלת ובחינה הפוכה - אינה מחייבת לבחור רק באחת מהן. כאשר אנו מצויים בעולם של דימויים וסמלים, עלינו לדעת כי דבר אינו חד־ממדי, וסמל אחד יכול לבטא עניינים רבים. עלינו לזכור כי שתי הברייתות נפסקו להלכה, ופירושו הדבר שההלכה מכילה את שתי התפיסות - גם מבחינה הלכתית וגם מבחינה רוחנית.

אם כן, כיצד נוכל לבטא את כפל הפנים של הברייתות ושל מצוות הציצית בכלל? המדר המרכזי של כל ניסיון להכיל ממדים שונים של המצווה הוא מחויבות להיגיון פנימי, ללכידות. האופן שבו משלבת שיטת הרא"ש את שתי הברייתות נראה לי חסר היגיון פנימי. כזכור, על פי שיטתו כורכים שלוש־עשרה חוליות, אך כיוון שהראשונה והאחרונה הן בלבן - יש שבע חוליות בלבן ושש בתכלת. אם נתאים זאת לסמלים שמציעה הברייתא, יוצא שהתכלת מייצגת את ששת האווירים והלבן את שבעת הרקיעים, וזה אינו מתקבל על הדעת. לעומת זאת, ההצעה שהעליתי קודם נראית לי תואמת גם את ההלכה שעולה מהבבלי וגם את הייצוג הנכון של הרקיעים והאווירים.

שבעת הרקיעים מסומלים על ידי חוליות התכלת, וששת האווירים על ידי חוליות הלבן.

הרצון להכיל את שתי הברייתות ושיטות הראשונים - החלוקות בשאלת עדיפות התכלת או הלבן - מצוי כבר בבבלי, שמביא את שתי האפשרויות להלכה ואינו עוסק בסתירה ביניהן. ההתחלה והסיום בחוט אחד לבן מסמלת לא רק את חשיבותו של הלבן, כשיטת הברייתא השנייה, אלא גם משמעות נוספת שלו. הכריכה הראשונה בלבד מייצגת את הבגד (כדברי הברייתא "מין הבגד") ואילו הכריכה האחרונה מייצגת את הקדושה העליונה שהיא לבן, כפי שראינו בנוגע ל"עתיק יומין", התואר שהופיע לראשונה בספר דניאל ופותח בספרות הזוהר. יתרה מזו, הדבר הולם גם את דברי הגמרא:⁸

ואמר רב אחא בר יעקב עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות, "ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא" (יחזקאל א, כב). עד כאן יש לך רשות לדבר, מכאן ואילך אין לך רשות לדבר (חגיגה יג ע"א).

כלומר, מעל לרקיע הגבוה שבשבעת הרקיעים יש רקיע נוסף, שהוא "כעין קרח". אפשר לראות בכריכה הלבנה העליונה ביטוי לאותה דרגה גבוהה של הציצית, דרגה שנמצאת מעל החוליה השביעית, וצבעה לבן כעין הקרח.

באשר לשאלת העדיפות של התכלת או הלבן, שאלה שראינו את המחלוקת לגביה בתלמוד ובזוהר, הרי השיטה המוצעת כאן מבטאת את שני הכיוונים יחדיו. מצד החוליות, יש עדיפות לתכלת - שבע לעומת שש. מצד הכריכות יש עדיפות ללבן היות שבשתיים מחוליות התכלת יש כריכה בודדת של לבן, ובסך הכול עשרים כריכות לבן לעומת תשע-עשרה תכלת.

הצעה חדשה או ישנה?

ההצעה שהעליתי כאן אינה מופיעה בשום מקור מן המקורות שמצאתי, אולם אני חש כי כולה מבוססת על שיטות הראשונים. ראשית, נראה כי מבחינת הכריכות דרך זו מקיימת את ההגדרה של הרמב"ם ל"מצווה מן המובחר", שהתנאי לה הוא לפחות שבע חוליות של תכלת (הלכות ציצית, א, ז). אמנם שיטת הרמב"ם אינה כוללת חוליות לבן, אבל לא נראה שהוספת חוליות לבן פוסלת לדעתו.⁹

מעבר לכך, יש להבחין בין שתי שאלות העומדות במחלוקת הראשונים: האם כל החוליות עשויות תכלת או שמא תכלת ולבן? האם ההתחלה וההשלמה בלבן נעשות באמצעות חוליה שלמה או כריכה בודדת? ברור ששיטות הראשונים בשתי השאלות אינן תלויות זו בזו. במידה מסוימת, ההבחנה בין השאלות אפילו פותרת את הצרימה הפנימית של שיטת הרא"ש, דהיינו שש חוליות תכלת בלבד, שנוצרה בשל האילוץ ליישב את שני המקורות. אף על פי כן, יש להודות בוודאי כי אילו הייתה תכלת בזמנם

8 על כך העיר לי ידידי הרב אמנון דוקוב.

9 עם זאת, נראה לי כי מי שנוהג כשיטת הרמב"ם בנוגע למספר הפתילים (כלומר שיש לו רק חצי חוט תכלת) צריך לעשות את הכריכות כשיטת הרמב"ם באופן מוחלט, משום שההסתפקות בחצי פתיל נובעת מהתפיסה שתפקיד התכלת הוא רק לכרוך את חוטי הלבן.

של הראשונים, לא הציצית של הרא"ש ולא זו של הרמב"ם לא היו נראות כפי הצעתו. כשם שבהלכות כשרות ושבת אין הנהגותינו זהות לאלו של הראשונים, שהרי התנאים השתנו, אלא הן מיוסדות על העקרונות של שיטותיהם - כך גם במקרה של הציצית והתכלת. לפיכך, לדעתי אין כאן כל נגיעה לשאלת סמכותם של הראשונים ולשאלה אם מותר או אסור לחלוק על פסיקותיהם.

יש להעיר עוד שתי נקודות המקלות את קבלת ההצעה. ראשית, כדיני התכלת בציצית אין בידינו מסורת חיה, שכן אין תכלת זה יותר מאלף שנים. לכן, ההצעה החדשה לקשירת הפתיל אינה שינוי של המנהג המקובל. שנית, החוליות והכריכות אינן עיקר המצווה אלא מצווה מן המוכרח. במילים אחרות, גם לשיטת הרמב"ם והרא"ש, את המצווה עצמה מקיימים גם באמצעות קשירה כפי המוצע כאן. ואם יטען הטוען כי למרות הכול הצעתנו היא כלאיים, נענה כי בציצית הכלאיים מותרים.

קשרים

להשלמת הדיון יש להעלות כאן את שאלת הקשרים בגדיל הציצית. בגמרא מובאים דברי רבא "קשר על כל חוליא וחוליא" (מנחות לח ע"ב). הרמב"ם קיבל את הדברים כפשוטם וקבע כי יש לקשור אחר כל חוליה (תשובות הרמב"ם, קלח). לעומת זאת, בעלי התוספות (מנחות לט ע"א, ד"ה 'לא יפחות') ראו שהמנהג בימיהם היה שצריך דווקא חמישה קשרים. הם מודים ש"לא מצינו שום סמך בהש"ס מפורש מה' קשרים" ולכן הם נאלצים לדחוק את דברי רבא באוקימתא כך שדבריו מכוונים כלפי קשר על כל שתי חוליות. נוסף על כך, לשיטת תוספות חמשת הקשרים הם קשרים כפולים. בבסיס שיטת בעלי התוספות עומד הרצון להגיע למניין של 613 - כתרי"ג המצוות. "ציצית" בגימטריה היא 600, ובצירוף שמונת הפתילים וחמשת הקשרים מגיעים לגימטריה של תרי"ג.¹⁰

בשיטת הכריכות שהצעתי לעיל, חייבים לנהוג כמו הרמב"ם ולקשור קשר לאחר כל חוליה. שכן, אם החוליה הראשונה עשויה משני פתילים שונים (לכן ותכלת) היא זקוקה לקשר על מנת להיות מוגדרת כחוליה.

ראיתי שיש שנוהגים לעשות כשתי השיטות - גם לסיים כל חוליה בקשר פשוט וגם לעשות חמישה קשרים כפולים במהלך הגדיל. הגישה הזו מנומקת בדרך כלל ברצון להכיל את שתי השיטות ובעיקר שלא להתנתק מהנהג שהיה המרכזי בעם ישראל משך מאות רבות של שנים. ואולם למרות הצעתי לעיל להכיל את השיטות הסותרות - במקרה הזה אני סבור כי אין ללכת בדרך זו. קודם הצעתי לשלב שיטות שאינן סותרות (אף שנפסקו על ידי ראשונים חולקים) משום שהן נסמכות על שני מקורות שונים, וכל אחת מקנה את הבכורה למקור מסוים. אבל כאן המחלוקת היא בפירוש דברי רבא, ולא

10 ירדתי הרב מאיר ליכטנשטיין הציע שחמשת הקשרים מיועדים להחליף את התכלת בהיעדרה. במקור המילה "וראיתם" שבפסוק כוונה לתכלת ("ועשיתם על ציצת הנכף פתיל תכלת וראיתם אותם וזכרתם את כל מצותי"), וכשאין תכלת המילה "וראיתם" נדרשה כגימטריה לתרי"ג המצוות כנ"ל. אם כנים הדברים, הרי הדעת נותנת שמשנתחדשה התכלת פחת הצורך בחמשת הקשרים.

בעדיפותה של ברייתא מסוימת, ואין שום אפשרות להכיל את שתי השיטות יחד. לכן, לעומת עניין הכריכות, שבו ההכלה של השיטות השונות יוצרת שיטה אחת לכידה, כאן התוצאה סותרת את עצמה. גם מבחינה סימבולית - אם המטרה בחמשת הקשרים היא להגיע סך הכול ל-613, הרי אם משלבים גם את הקשרים הפשוטים בחוליות יש לנו 18 קשרים (13 חוליות וחמישה קשרים כפולים) - והגימטריה אינה מושלמת. זאת ועוד, הרעיון של הציצית כמדמה את הרקיעים והאווירים נפגע אם היא כוללת גם קשרים הקוטעים את הרצף. לפיכך, נראה לי כי מי שמשלב את שני סוגי הקשרים אינו מרוויח את קיום שתי השיטות, אלא יוצא קירח מכאן ומכאן ומחמיץ את שתי המשמעויות הסמליות. עם זאת, הלכה למעשה, נראה בכל אופן שניתן לקשור קשר ראשון כפול, היות שהגמרא אומרת שקשר זה הוא מדאורייתא, ולצאת ידי חובת שיטת התוספות.

סיכום למעשה לכריכה

משתמשים בחוט תכלת שלם, כשיטת הראב"ד. תחילה קושרים קשר כפול אחד, היות שהוא מדאורייתא, כשיטת התוספות. חוליה ראשונה - כריכה בודדת בפתיל לבן, ואחר כך שתי כריכות תכלת. מכאן והלאה - חוליות לסירוגין לבן ותכלת, פרט לחוליה השלוש-עשרה, שעשויה שתי כריכות תכלת וכריכה אחרונה לבן. כל חוליה מסתיימת בקשר פשוט (המכונה "קשר תימני") כשיטת הרמב"ם. בגמרא מבואר שנויה של הציצית הוא שתהיה מורכבת משליש גדיל (החלק שכולל את הכריכות והקשרים) ושני שלישי ענף, כלומר החוטים הנפרדים. מכיוון שהגדיל בשיטה שמוצעת כאן קצר יותר מבשיטות אחרות, לרוב יהיה צורך לקצר את החוטים בסיום הכריכה. אבל יש להקפיד שאורכו של שום חוט לא יפחת מעשרים וארבעה ס"מ מקצה הבגד (עם זאת יש לזכור שאם חוט נקרע ומתקצר לאחר שהבגד כבר מוכן, אין הציצית נפסלת ואכמ"ל). לכן, מבחינה מעשית, כדאי להעדיף את חוטי הציצית העבים יותר, משום שהם גם ארוכים יותר.

אחרית דבר: קדושת הלבן כמטפורה לחיים

הארכתי קודם בגישה שלפיה הפתילים הלבנים הם החשובים יותר, והם המייצגים את ההופעות העליונות יותר של הקדוש ברוך הוא בעולם ואת מידת הרחמים. מכאן אפשר להאיר נקודה חשובה על אודות החיים בכלל. לפעמים אנו נוטים לחשוב שחשיבות טמונה דווקא במה שיקר, נדיר, רחוק. העלאת ערכו של הלבן על פני התכלת מחדשת ומלמדת כי לפעמים הדברים הקלים והזמינים הם החשובים יותר. לעתים, במסע החיים, יש מי שבטוחים כי הדרוש להם מצוי מעבר להשגתם. הם אינם מסוגלים לראות את הקדושה הגדולה בתוך הלבן, בדברים הפשוטים של החיים הקרובים להם תמיד. ואולם שם הקדושה נמצאת.